

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

อุทยานแห่งชาติภูเวียงตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอภูเวียง อำเภอสหัสขันธ์ อำเภอกุมภวาปี และกิ่งอำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น มีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่อกเขาล้อมเป็นวงอยู่ 2 ชั้น ตรงกลางเป็นแอ่งขนาดใหญ่ คล้ายแอ่งกระทะซึ่งเป็นที่ราบและลอนลาด ส่วนพื้นที่โดยรอบแอ่งมีลักษณะเป็นที่อกเขาซึ่งมีมุมเทเข้าหาใจกลางแอ่ง ประกอบด้วยเทือกเขาที่มีความลาดชันปานกลางถึงลาดชันสูง เทือกเขาชั้นนอกสุดมียอดเขาสูงสุด 844 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพื้นที่ และเทือกเขาชั้นในมียอดเขาสูงสุด 470 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณทิศเหนือของพื้นที่ที่เทือกเขาชั้นในนี้เองที่มีการค้นพบรอยเท้าและซากกระดูกไดโนเสาร์ และสัตว์โลกดึกดำบรรพ์อายุเกือบ 200 ล้านปี ซึ่งพบแหล่งซากกระดูกไดโนเสาร์ถึง 9 แหล่ง ความสำคัญของซากกระดูกไดโนเสาร์ที่ภูเวียง คือ เป็นสกุลและชนิดใหม่หลายชนิด เช่น ไดโนเสาร์กินพืชภูเวียง (*Phuwiangosaurus sirindhornae*) ไดโนเสาร์กินเนื้อ (*Siamotyrannus isanensis* และ *Siamosaurus suteethoni*) และ ไดโนเสาร์นกรกระจอกเทศ (*Ginareemimus*) ส่วนระดับต่ำสุดของเชิงเขาอยู่ระดับ 210 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

สภาพป่าบริเวณอุทยานแห่งชาติภูเวียงซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารซึ่งจะไหลลงลำน้ำพอง ลำน้ำเชิญ และอ่างเก็บน้ำอุบลรัตน์ มีความหลากหลายสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ ป่าดิบแล้ง ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ

ป่าดิบแล้ง ส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ทางตอนเหนือของเขตอุทยานแห่งชาติ และบริเวณลำธาร พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ตะเคียนหิน ชิงชัน พะยูง สมพง กระบก มะค่าโมง เกล็ด คอแลน ปอแดง สะแกแสง ฯลฯ พืชพื้นล่างและพืชอิงอาศัย ได้แก่ เอื้องหมายนา จันทผา ขมิ้น โศก กระเจียวขาว ชายผ้าสีดา เอื้องแปร่งสีฟัน เอื้องเขาเกล็ด นางอ้ว และกล้วยไม้ดง เป็นต้น

ป่าเต็งรัง ขึ้นปกคลุมตามเชิงเขาบริเวณต่ำกว่าป่าดิบแล้ง กระจายตัวอยู่บริเวณภูประตูดิหมา และแนวภูเขาต่อเนื่องรอบในของเทือกเขาภูเวียง และกระจายตัวอยู่เชิงเขารอบนอกเทือกเขาภูเวียง พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ยางกราด เหียง พลวง เต็ง รัง ยอป่า มะเกลือกา สมอ

ดินนาก ฯลฯ พืชพื้นล่าง ได้แก่ เอื้องหมายนา หล้าเห็ก มะลิป่า เปราะ กระจีหว เฝิ่นแดง และเฟิน ก้านดำ เป็นต้น

ป่าเบญจพรรณ อยู่ระหว่างรอยต่อของป่าดิบแล้งและป่าเต็งรัง และปะปนอยู่ในป่าเต็งรังบ้าง กระจายตัวในพื้นที่บางส่วนของบริเวณภูประตูดีหมาและเชิงเขารอบนอกเทือกเขาภูเวียง พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ประจู่ เสลา ตะแบกใหญ่ รัก รกฟ้า ทองหลางป่า แคราย และดินนาก ฯลฯ (สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. มปป)

ภาพที่ 1 แผนที่อุทยานแห่งชาติภูเวียง จังหวัดขอนแก่น

จากจุดเด่นทางธรรมชาติ การขุดพบกระดูกมนุษย์โบราณ เครื่องมือ เครื่องใช้ โลหะสำริด พระนอนสมัยทวารวดี รวมทั้งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำบนเทือกเขาภูเวียง และการค้นพบแหล่งฟอสซิลไดโนเสาร์ของประเทศไทย อุทยานแห่งชาติภูเวียงจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งศึกษาหาความรู้ และแหล่งอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพเพื่อประโยชน์ในการจัดการฟื้นฟูและอนุรักษ์ไว้ มีการศึกษาถึงสภาพป่าและพรรณพฤกษชาติ

โดยทั่วไปของอุทยานฯ (ทิวศักดิ์ ธิติเมธาโรจน์ และคณะ, 2544) ซึ่งให้ความสำคัญกับ ไม้ต้น ทำให้ขาดข้อมูลพรรณพืชอื่นๆ โดยเฉพาะพืชหลายชนิดที่ชาวบ้านนิยมนำออกจากป่าเพื่อซื้อขาย เช่น กกล้วยไม้ป่า เป็นต้น

ประเทศไทยมีพืชที่ถูกจัดอยู่ในกลุ่มพืชถิ่นเดียว พืชหายาก พืชมีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ และพืชใกล้สูญพันธุ์ของประเทศ จำนวน 1,407 ชนิด ใน 135 วงศ์ โดยชนิดพืชในวงศ์กล้วยไม้ (Orchidaceae) มีจำนวนมากที่สุด เป็นจำนวน 173 ชนิด (Pooma *et al*, 2005) นอกจากนี้กล้วยไม้อย่างยังเป็นพืชควบคุมตามบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาการค้าระหว่างประเทศซึ่งชนิดสัตว์ป่าและพืชป่าใกล้สูญพันธุ์ (Convention on International Trade in Endangered Species of Wide Fauna and Flora; CITES) ซึ่งประเทศไทยเป็นหนึ่งใน 157 ประเทศสมาชิก ที่กำหนดพันธุ์พืชควบคุมไว้ 3 บัญชี กล้วยไม้ในประเทศไทยมีรายชื่อในบัญชีที่ 1 และบัญชีที่ 2 (สำนักวิจัยการอนุรักษ์ป่าไม้และพันธุ์พืช, 2553)

บัญชีที่ 1 หมายถึงชนิดพันธุ์พืชที่ได้จากธรรมชาติ และใกล้สูญพันธุ์ ห้ามทำการค้าขายโดยเด็ดขาด ยกเว้นได้จากการขยายพันธุ์เทียม หรือเพาะพันธุ์ หรือเพื่อการศึกษาวิจัย การนำเข้าและส่งออกต้องได้รับใบอนุญาตจากประเทศผู้ส่งออกและประเทศผู้นำเข้า เช่น กล้วยไม้ในสกุลรองเท้านารีทุกชนิด ฟ้ามุ่ย เป็นต้น

บัญชีที่ 2 หมายถึง ชนิดพันธุ์พืชที่เหลืออยู่ในธรรมชาติค่อนข้างน้อย แต่ยังไม่ใกล้สูญพันธุ์ สามารถทำการค้าชนิดพันธุ์ที่ได้จากป่า แต่ต้องมีการควบคุมไม่ให้เกิดความเสียหายหรือลดปริมาณลงอย่างรวดเร็วจนถึงจุดใกล้สูญพันธุ์ โดยประเทศผู้ส่งออกต้องออกหนังสืออนุญาตให้ส่งออกและรับรองว่าการส่งออกแต่ละครั้งจะไม่กระทบกระเทือนต่อวงจรชีวิตของพันธุ์พืชนั้นๆ ในธรรมชาติประเทศไทยมีกล้วยไม้ในบัญชีนี้ทั้งสิ้น 257 ชนิด

บัญชีที่ 3 หมายถึง ชนิดพันธุ์พืชที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายของประเทศใดประเทศหนึ่ง แล้วขอความร่วมมือประเทศภาคีช่วยเหลือในการนำเข้า คือ ต้องมีหนังสือรับรองการส่งออกจากประเทศต้นกำเนิด

ปัจจุบันการปลูกเลี้ยงกล้วยไม้เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย และมีการลักลอบนำกล้วยไม้ออกจากป่าตลอดเวลา ถ้าไม่มีการศึกษาเพื่อหาแนวทางป้องกันและอนุรักษ์ พืชเหล่านี้อาจลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วหรือสูญหายไปจากพื้นที่จำนวนมาก ซึ่งเป็นความเสียหายสำหรับพื้นที่อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทยอย่างมาก

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาความหลากหลายชนิดของพืชวงศ์กล้วยไม้ที่พบในพื้นที่
2. ประเมินภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ของประชากรกล้วยไม้ในพื้นที่
3. เป็นข้อมูลเบื้องต้นเพื่อการจัดการด้านการอนุรักษ์กล้วยไม้และการท่องเที่ยวของอุทยานแห่งชาติภูเวียง จังหวัดขอนแก่นและเป็นข้อมูลพื้นฐานด้านการกระจายพันธุ์ของพืชวงศ์กล้วยไม้การจัดทำพรรณพฤกษชาติแห่งประเทศไทย

ขอบเขตการวิจัย

1. สำรวจความหลากหลายของพืชวงศ์กล้วยไม้ในป่าผลัดใบอุทยานแห่งชาติภูเวียง จังหวัดขอนแก่น โดยเน้นบริเวณเส้นทางศึกษาธรรมชาติและบริเวณศึกษาซากดึกดำบรรพ์ที่มีการสำรวจพบและจัดตั้งเป็นแหล่งเรียนรู้
2. สำรวจ 2-3 เดือนต่อครั้ง ศึกษาตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2553 – กันยายน พ.ศ. 2554
3. ศึกษาและระบุชนิดตามวิธีทางอนุกรมวิธานด้วยรูปวิธานระบุชนิดกล้วยไม้ของ Larsen & de Vogel (1972), Seidenfaden (1975a, 1975b, 1975c, 1976, 1977, 1978a, 1978b, 1979, 1980, 1982, 1983, 1985, 1986, 1988, 1995 และ 1997), Seidenfaden & Wood (1992) และ Seidenfaden & Pedersen (2003)

วิธีการดำเนินงานวิจัย

1. ศึกษาเอกสารงานวิจัย สิ่งตีพิมพ์ทางวิชาการที่เกี่ยวกับการกระจายพันธุ์นิเวศวิทยา และฤดูออกดอกของพืช เพื่อใช้ในการวางแผนงานสำรวจ
2. สำรวจกล้วยไม้ตามแนวเส้นทางศึกษาธรรมชาติของอุทยานฯ บันทึกลักษณะและถ่ายภาพ
3. ศึกษาลักษณะทางสัณฐานวิทยาภายใต้กล้องจุลทรรศน์แบบสเตอริโอ และระบุชนิดพืชที่สำรวจพบในพื้นที่โดยใช้รูปวิธานระบุชนิดและเอกสารวิชาการต่างๆ
5. ศึกษาตัวอย่างพรรณไม้แห้ง ๓ หอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพรรณพืช เพื่อเทียบตัวอย่างพันธุ์ไม้ที่ไม่สามารถระบุชนิดได้ชัดเจน และศึกษาเอกสารงานวิจัยเพิ่มเติม

นิยามศัพท์เฉพาะ

รูปวิธานระบุชนิด (key to species) หมายถึง เครื่องมือทางอนุกรมวิธานเพื่อใช้ในการระบุชนิดสิ่งมีชีวิต สร้างโดยนักอนุกรมวิธานที่มีความเชี่ยวชาญพิเศษที่ทำการศึกษาอนุกรมวิธานของพืชหรือสิ่งมีชีวิตกลุ่มนั้น โดยใช้ลักษณะทางสัณฐานวิทยาที่เหมาะสมและง่ายต่อการจำแนกและระบุชนิด

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทราบจำนวนและชนิดของพืชวงศ์กล้วยไม้บริเวณสำรวจในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูเวียง จังหวัดขอนแก่น
2. ทราบชนิดของกล้วยไม้ในพื้นที่ที่อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์
3. ได้ข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพของพืชวงศ์กล้วยไม้ในพื้นที่
4. ได้ข้อมูลพื้นฐานของพืชวงศ์กล้วยไม้สำหรับการศึกษาพรรณพฤกษชาติแห่งประเทศไทย (Flora of Thailand)